

МИКОЛА  
ВІНГРАНОВСЬКИЙ



ЗНАМЕНІТІ УКРАЇНЦІ

FOLIO

**Мирослав Ярославович Лазарук**  
**Микола Вінграновський**  
Серія «Знамениті українці»

*Текст предоставлен правообладателем*  
[http://www.litres.ru/pages/biblio\\_book/?art=5317856](http://www.litres.ru/pages/biblio_book/?art=5317856)  
*Микола Вінграновський: Фоліо; Харків; 2009*  
*ISBN 978-966-03-4789-2*

**Аннотація**

Микола Степанович Вінграновський (1936—2004) – видатний український поет, прозаїк, актор і кінорежисер, один з кращих учнів Олександра Довженка, автор поетичних збірок і повістей (Державна премія УРСР ім. Т. Г. Шевченка 1984 року) – у далекі шістдесяті минулого століття благодатним вихором увірвався в українську літературу і крізь усе життя проніс дух українства, вписавши у національну скарбницю безцінним даром Любов'ю освячене Слово.

## Содержание

Замість прологу	4
Знайомство. Чернігівщина. Седнів	6
Опісля тризни. Чернівці	12
Вижниця. Перевал Німчич	19
Кінець ознакомительного фрагмента.	23

# Мирослав Лазарук Микола Вінграновський Степовий Сварог

## *Есе про незабутні мандри Україною з Миколою Вінграновським*

### Замість прологу

Похапцем, як завше, збираюся до Києва, вже іншого міста, ніж те, що було ще півроку тому. Столиця нарешті стала столицею, Україна – Україною, а народ – народом! Та гадкую більше не про це. Бо ще не бачив їх відроджено-оновленими, одухотвореними, думки хаотично блукають до болю знайомою вулицею Олесья Гончара, де приблизно по її середині, між площею Перемоги (колишній Євбаз) та вулицею Ярославів Вал стоїть письменницький будинок під номером 52. Там останні майже 15 років я бував навіть по декілька разів під час кожного приїзду до цього дивовижного міста. Чіпкі бджоли-гадки наполегливо обсмктують деталі мого нинішнього приходу туди. Відчуваю, як незграбно вовтужуся побіля важких металевих дверей у під'їзді (за багато років так і не навчився самотужки відчиняти оті кляткі замки, через що завжди ніяковою перед вахтеркою, яка невдоволено перепитує: «Вам до кого?») А далі – просторий вантажний ліфт, п'ятий поверх. Із хвилюванням натискаю кнопку-клавішу, за дверима лунає приємна мелодія. Відтак почується суворий голос: «Хто там суне?» Ще якась мить – і двері відчинить... Микола Вінграновський і вже лагідно промовить: «Проходьте, будь ласка». Господар затишної квартири загіпнотизує-заворожить такою лагідною посмішкою на все його велике округлене обличчя, на всю хату і Київ, і Україну, а може, й на всенький світ, що наскрізь просвітліє в моєму серці; простягне теплу розпростерту, мов черепашка, долоню, заговорить гортанно-лагідно, як дикий голуб, і збуджено...

На цій думці я холодію, завмираю, никну. Та нема ж уже Миколи Степановича, нема, нема, нема... Як безглуздо й недоречно звучать ці слова, ніби не рідною мовою, давно охолодою, якої ніколи не знав і не чув. Нем-ма-а... Як важко нашій свідомості змиритися з цим тупим і важким, мов камінь, словом. Тоді починаєш розуміти та й сам себе переконувати: ні, він є, просто ти і всі інші не можуть до нього добратися. Так буває, навіть дуже часто, якась невидима стіна виросла між нами і заважає нам побачити один одного, бодай привітатися, перекинутися такими дорогими нині словами, які ще вчора були найбуденнішими, найзвичнішими, а тепер прозвучали б як найвище освідчення в почуттях, що, до речі, ніколи і ні за яких обставин не зникають. Ми приречені прожити з ними до кінця днів своїх. І тільки тому, що вони – справжні, істинні, правдиві, непідробні й затверділі, мов кремінь. Їх гартує Час, щоби не зруйнував той же час, тільки зі щонайменшої літери.

...Опісляпомаранчево-революційний Київ зустрине мене багатоденною запізнілою сніговицею, котра під обід перетворюватиметься на сіро-буру кашку, місити яку не принесе ніякого задоволення. Бо навіть у самому центрі вже на весь світ знаної і знаменитої столиці існують посольські закутки, де ніхто й не здогадується, що сніг падає з неба для того, щоби його прибирати, ну хоча б дерев'яною лопатою чи віником. Самотужки добиратися до Байкового кладовища, де бував не так уже й часто, не наважився. Зателефонував до Олександри Іванівни, дружини Миколи Вінграновського, й вона повідомила, що саме сьогодні збираються на могилу Миколи Степановича. Іван Павлович, шофер сина Андрія та наш най-

щиріший приятель і поводитир усіх бувалиць, має заїхати до неї машиною, і я зможу приєднатися до їхнього товариства. Треба тільки зателефонувати. По обіді сніжниця ще більше заступила цупкою білою фіранкою всі закутки Києва, залазила за комір і за пазуху, витанцювувала так, ніби робить це востаннє. Перед нею довелося відступити. Проте не надовго. Перенесли поїздку на наступний день. Мабуть, такі речі не можна ніколи відкладати на завтра. Бо назавтра вже мене підвів приятель, я трохи припіздився із телефонним дзвінком до Олександри Іванівни. І вони поїхали на цвинтар без мене. Що це? Примха долі, котра не забажала, щоб я побував там, біля дорогої мені людини, оберігаючи від реального усвідомлення того, що його вже немає з нами, чи просто випадковість, збіг обставин, перед якими теж найчастіше буваємо безсилями, забуваючи при цьому класичне, що «в кожному випадковому – елемент закономірного»?

Та як би там не було, поїздка до столиці видалася немарною – встиг із кількома близькими друзями Вінграновського поговорити про майбутню книгу. До цієї ідеї вони поставилися однозначно позитивно. Зокрема, Іван Дзюба та Леонід Талалай зауважили, що Микола Степанович був би радий їй, бо в його долі та творчості природа посідала значуще, якщо не визначальне, місце, він любив її, найживішу зі всіх живих істот, кожної вільної хвилини прагнув поспілкуватися з нею, умів спостерігати і влучно вихоплювати те, чого не бачив ніхто. Леонід згадував, як письменник охоче відвідував його острів на Дніпрі. Ще позаминулої осені знімали там документальну стрічку, якої він так і не діждався... Та фільм нарешті вийшов на екрани, і звідти промовляє притишено-велично Вінграновський, ніби знає: більше з нами не говоритиме, не балакатиме з Дніпром і Києвом, з Україною, не відатиме, що пережили ми всього за кілька місяців після його передчасної кончини 2004 року. А ще позаминулорічна калина досі червоніє в очікуванні, либонь, його з'яви, навіть птахи не виклювали, начебто знали: її торкався своїм м'яким поглядом Вінграновський, тож нехай червоніє собі на здоров'я, сказав би Микола Степанович, нагадує нам про його останні навідини сюди, де так привільно й затишно...

Переконаний, багато хто має що сказати про цю прекрасної душі й немеркнучого таланту Людину. Буде багато спогадів і книг. Недарма ж до тритомника творів М. Вінграновського, що теж вийшов уже після його смерті в Тернополі, хотіли навіть дозбирувати четверту книгу спогадів. Та Олександра Іванівна слушно сказала: чи варто поспішати, немає ж і року, як ми його похоронили. Зрештою, такі речі ніколи не бувають у надміру. Тому й прагну вплести і свою скромну нитку в це величне яскраве полотно, що постане згодом. Якби хтось і відмовляв мене від цієї ідеї, я подякував би за пораду, але стояв би на своєму, бо відчув: не зможу ніколи відмовитися від того, про що мріяв завжди ще при житті великого Поета, тактовно натякаючи про свої наміри йому самому, а він делікатно вдавав, буцімто не розуміє моїх бажань. Однак увесь подальший хід наших найтепліших зустрічей засвідчував: він не перечитиме нікому, хто забажає сказати про нього щире і правдиве слово. Сам прожив цим Словом, у цьому Слові розкошував і страждав, заради ж Слова і віку звікував.

Водночас хочу застерегти всіх, хто шукатиме в ній літературознавчих або ж якихось інших розвідок, бо не ставив перед собою такої мети, нехай цим займаються фахівці. Мовитиму про його творчість із позицій наших мандрівок, торкатимуся тільки того, про що говорили з ним, чим жили гуртом, подорожуючи Україною.

## Знайомство. Чернігівщина. Седнів

Ніколи нічого мені так не хотілося, як поїхати на Чернігівщину наприкінці травня 1992 року на Шевченківські свята. Досі не можу збагнути чому. Раніше ніколи не бував на таких поважних літературно-мистецьких фестинах. Та й як міг бувати, якщо до письменницької спілки мене прийняли тільки в 1989 році. І то лише завдяки тому, що потрапив на останню Всесоюзну нараду молодих літераторів у Москві. На той час я видав лише одну поетичну збірку «Коломия» у видавництві «Молодь», на вихід якої чекав майже 10 років. Та в советській столиці тоді на це не зважали, і коли я передчасно повернувся звідти через поважні сімейні обставини, мене наздогнало повідомлення: я прийнятий до спілки разом із двома іншими українцями (всього на нараді було рекомендовано до вступу 19 осіб). Постарався, либонь, секретар всесоюзної спілки, відомий знавець творчості мого найбільш улюбленого російського поета Сергія Єсеніна Сергій Прокушев, котрий близько до серця прийняв мої поезії, які читав мовою оригіналу, і йому це дуже подобалося, бо нагадувало «українські пісні», які й перекладати необов'язково, адже ти просто слухаєш і насолоджуєшся.

Кілька лагідних травневих днів на Чернігівщині, в Седніві, Батурині, інших історичних місцинах навряд чи стали б для мене такими пам'ятними й дорогими, якби не товариство, до якого потрапив і з яким спілкувався. Бо приїхали на свято і Микола Вінграновський, і Ліна Костенко, і Петро Осадчук, і десятки інших відомих літераторів з України та далеко з-поза її меж. Пригадую, навіть потрапив на одну з вечірок, де і згадані метри, і просто молоді ще тоді поети читали вірші, спілкувалися, співали... Вразили і седнівські краєвиди, історичні пам'ятки, де ледь не з шевченківських часів змальовували їх художники, де досі можна знайти затишок під розлогою, могутньою Тарасовою липою, якою захоплювався травневим досвітком, коли сонце ледь-ледь рум'янилося між її старезним гіллям. З відстані часу ця подія бачиться мені дуже знаменною, бо читати тоді вірші у присутності двох класиків – Вінграновського і Костенко – аж перехоплювало дух. Читали й вони, піднесено і збуджено, як не читали у велелюдних аудиторіях. Декламували ж для своїх, тому й хвилювалися.

А коли поверталися з Чернігова до Києва автобусом (зі столиці плвли човном Десною, насолоджуючись невимовною красою), у нас із прекрасним київським поетом Ігорем Римаруком, моїм ще студентським другом, залишилося на денці «ліків». «Ну, не викидати ж», – розгублено мовлю приятеліві. А він, не роздумуючи, весело каже: «Запропонуй оно Миколі Степановичу». – «Ігорю, ти хоч думаєш, що балакаєш? Та ж він мене...» – «Іди, йди», – підбадьорив мене Римарук, ніби благословив на подвиг і легенько підштовхнув уперед, ніби в безодню.

А Вінграновський гордовито сидів на передньому кріслі, сам-один, якимось затято-незворушно дивився на дорогу. Здавалося, в цей момент для нього нічого більше не існувало, крім утрамбованої колесами асфальтової стрічки. Постава його була величава, недоступна, скидався мені він тоді на президента великої країни. І як оце я мав до нього підступитися, та ще й з напівпорожньою пляшкою? Видно, Римарук покепкував з мене. Ігор – інколи мастак на такі витівки, ми з ним надто давні приятелі, щоби він не міг собі дозволити це зробити. Але відступати було пізно, вирушив у найризикованішу мандрівку, що мала тривати якусь мить, а живе в моїй свідомості досі. Пам'ятаю, згадав тоді: досі лише раз чи двічі бачив Миколу Степановича на регіональній нараді молодих письменників в Ужгороді, куди мене шалено не хотіло відпускати місцеве літначальство, мотивуючи тим, що Київ не затвердив моєї кандидатури. Та оскільки зібрання відбувалося в Ужгороді, хтось порадив мені таки поїхати, щоби з'ясувати, хто це там, у столиці, був проти мене. Ситуація розвиднилася миттєво. Виявляється, то не столиця, а провінція була проти мене, відправивши замість мене іншого літератора, «творчий шлях» якого тією ж нарадою, здається, й завершився. А Вінграновський

неждано і стрімко, як потяг у тунелі, зайшов на одне із засідань, де ми читали млявенькі, перепуджені «вершики», послухав із двадцять-тридцять хвилин, розчаровано похитав головою і пішов з тієї наради назавжди...

Я ледве доніс важкі, мов олов'яні, ноги до переднього сидіння, де височів, як Бог, Микола Степанович, лизнув шорстким язиком зашиті драгвою губи, та заговорити не зміг.

– О, Мирославе, сідайте, прошу вас. А що у вас там під пахвою?

– Та як вам сказати, Миколо Степановичу, незручно ж якось...

– Та чого ж незручно. Кажіть уже, як є! – твердо і навіть занадто лунко промовив він, аж здалося, що ці слова почув увесь автобус, а мені стало ще мультіше.

– «Ліків» у нас із Римаруком трохи з ночі залишилося, то якби ви... то, то, то, будь ласка... – «затотокав», мов шевським клеветником.

– Мирославе, це великоєсно. – Він вимовив слово це саме так. Бо воно, як з'ясується згодом, було одним із його улюблених. До привілейованих слів Вінграновський мав особливий смак і ставлення. – Але ж якби до ваших «ліків», як ви сказали, та ще чогось смачненького закусити, оце було б іще великоєсніше.

Не довго думаючи, зриваюся на вже геть легкі, мов качині пір'їни, ноги і ледь не на весь автобус баском прохаю, хто на що багатий... Через хвилю перед нами виростають і піріжечки, й канапки, й тістечка. Хтось не пошкодував навіть сала й риби копченої. «Ну, до Києва нам цього вистачить, а там ще чогось настраємо», – розтепліло і дружельюбно промовляє Микола Степанович, ніби ми знайомі з ним кілька років. Його обличчя геть розвидняється, і мені здається, що це треба бути останнім вар'ятом, аби боятися підійти до такої людини. Досі мені не таланило так легко і просто сходитися зі знаменитостями та ще й чаркуватися прямо в автобусі на передньому сидінні. Навіть не чув, що там нашіптував той, хто сидів позаду нас, не бачив і здивоване обличчя Римарука (він таки не сподівався на наше швидке порозуміння), бо якось усе зблякло, втратило життєву принадність, відколи почув оте «великоєсно». Як глибоко може западати в душу цей голос, як уміє він перевертати в тобі усе вверх дном. Зникла не така вже й довга дорога з Чернігова до Києва. Я нічого не бачив за вікном, здається, моросив майже літній дощик, вабив чистотою і свіжістю, але з очей мого сусіда вихоплювалося таке зірке сяйво, яке заливало все навкруги. Він статечно розповідав, як часто їздить цією ж дорогою на Довженкову Десну, які там луки і луки, яке роздолля панує там, як шелестить хвилею шовкова ріка. Я легко все це уявляв і відчував, бо ж народився й виріс на ріці, трохи іншій, ніж Десна, – на Пруті, гірському, рвучкому, швидкоплинному. Та оскільки до Чернігова ми пливли теплоходом Десною, то й тут відчувалася співзвучність слова й реальної картини. Бо водночас у ньому жили і письменник, і кінорежисер.

Микола Степанович був блискучим оповідачем, усе миттєво оживало порівняннями, метафорою в його слові, западало так глибоко в душу, що потім ще довго відлунювало й ментрожило душу й уяву. Незчулися, як дісталися до Києва. Столиця одразу притлумила всі враження від чарівного мальовничого Седніва, де посеред луків на півсвіту височіє могутній дуб Тараса Шевченка, безпритульного Батурина, куди напросився поїхати на виступи замість когось зі столичних літераторів, і був вражений як історією цієї столиці гетьмана Івана Мазепи, так і її гостинним людом, серед якого розшукався і мій родич, про існування котрого в цьому містечку навіть не здогадувався... Ще більше засмутило мене те, що через якусь мить чи дві мені доведеться розпрощатися з Миколою Степановичем. Можливо, й назавжди. І саме цієї фатальної миті почув його рівний голос, у котрий устиг не більш ніж за годину-дві спілкування безтямно закохатися.

– А може, ми продовжимо десь у Києві нашу дружню розмову, Мирославе?

– Звичайно. Тільки де? Хіба в «Енеї», Миколо Степановичу?..

– Та в якому ще «Енеї»? Я туди не ходжу. У мене вдома, звичайно. Гукну ще Петра Осадчука, Льоню Горлача, моїх сусідів, і посидимо трохи, поговоримо, якщо ви, звичайно, не проти.

Я ще більше зніяковів. Бо непокоїла оця його шаноба до моєї скромної персони. Відчував природність інтонації, але якось не вірилося, що й ти заслуговуєш такого ставлення. Проте відступати було пізно, зрештою, мені страх як не хотілося цього робити. До потяга на Чернівці мав ще півдня, тож пропозиція була солодшою за майський мед, бо відчував: неспроста запросила нас до себе ця людина з непідробною посмішкою в живих молодечих очах.

Вразила навдивовижу проста і скромна обстановка у квартирі на п'ятому поверсі на тодішній вулиці Чкалова, а нині Олесь Гончара. Та, власне, Микола Степанович навіть не дав мені оговтатися, бо заки ми забігали за «припасами» до гастроному, то буркітлива Тамара Михайлівна, родичка Вінграновських, встигла накрити стіл на кухні, і ми з корабля – на бал. Неквапом точилася розмова, і якраз не довкола літературних тем, а про життя, хоча цікавило мене тоді все. Не впізнавав, однаке, я ні Петра Осадчука, ні Леоніда Горлача, який мовчав у пшеничні вуса, водив поглядом, по черзі надовго зупиняючись на кожному з нас. Але що найбільше вразило – мовчання Осадчука. Куди й позникали його віршовані дотепи-кпини, якими він у Чернігові позакидав усіх з ніг до голови! Особливо сипав ними, коли їхали до Батурина. Олесь Лупій, здається, почав трохи гніватися на нього. Аж тут – тиша! Ні, не тиша – говорив господар. І його слова так слухняно й безболісно влизили в наші голови, ніби й насправді там – їхнє місце. Хотілося слухати їх безупинно. Раптом із його вуст зринувло оте незабутнє гортанно-видовжене – Северин Наливайко, – спурхнуло так легко й невимушено, що одразу привабило і слух, і зір, заворожило душу:

Живу – назад. Я – Наливайко. Все.  
Ми починаем битву за Україну.  
Наш чорний вус у чорний гнів тече,  
І гнівний меч наш розтинає спину...

...В суцільних ворогах пройшли роки-рої,  
Руїна залишається руїною.  
Ми в Україні хворі Україною,  
Ми в Україні в пошуках її...

*(«Остання сповідь  
Северина Наливайка», 1966 р.)*

Однаке нині він заговорив не про поезію, яка досі вражає пророчістю і могутньою вірою в Україну та незламністю народного духу, гнівною мужністю, це мені згадалися рядки, написані наприкінці хрущовської «відлиги» і перед настанням тупих брежнєвських «морозів», а про роман «Северин Наливайко», який щойно закінчив писати, безоглядно віддавши йому самого себе з 1986-го по 1992 рік, і розділ із нього запропонував прочитати нашому товариству. Вийшов так же неквапом, як робив усе досі, можливо, завше, до сусідньої кімнати, через мить повернувшись із товстезним машинописним рукописом, лагідно погладжуючи його, мов живу істоту. І тут же, без зайвих вступів, почав читати: «Літом, наприкінці серпня 1595 року, Наливайко повернувся з Угорщини. Вночі він перебрався через Дністер, покрадьки став за горбами табором, та вже удосвіта мусив дати бій: його стеріг і підстеріг Жолкевський.



Тим часом і Жолкевського, і Наливайка пильнувала зі степу орда. Вона зависла у них на боках і на темному дні придністровських долин заховалася в травах. Татарський хан Газі-Гірей ніч ковтав слину: хто кого, хто візьме гору – польський гетьман Станіслав Жолкевський чи український – Северин Наливайко? Тепер вони троє – Жолкевський, Наливайко й Газі-Гірей – зішлись один проти одного на Дністрі. Кожен стояв проти двох: Жолкевський – на Наливайка і хана, Наливайко – на хана і Жолкевського, а хан – на Жолкевського і Наливайка. Тепер вони троє розминутися уже не могли. Тепер вони втрьох мусили один одного бити, бити на смерть».

З кожною фразою голос вирівнювався, наливався важким свинцем і влучав у самісіньке серце, з невідь-яких глибин поставали круті дністровські береги, які мені не раз доводилося бачити, сріблилася на сонці гострюща шаблюка ріки, чулося збентежене іржання переполоханих коней, їхній глухий тупіт. Загальне історичне тло, викарбуване з такою чіткістю, ніби уже інакше й не могло бути, раптово змінилося вражаючою конкретикою:

«...Минулої зими, якраз на Різдво, сотник надвірної сотні князя Василя Острозького Северин Наливайко з двома своїми товаришами приїхав з Острога додому в Гусятин, взяв благословення батьків і заслав до своєї нареченої Галі Коротко сватів.

Зима того року видалася глибока. Останніми трьома тижнями мело й понамітало так, що Гусятин засів у снігах не те, що по вікна, а й по димарі».

Із вражаючими деталями оповідає Вінграновський, як сотник разом зі своїми товаришами-козаками Петром Жбуром і Яковом Шийкою та сватами під снігом шукають хату нареченої, як підкопуються туди. За цей час дід Максим встигає оповісти історію Запорозької Січі. Сцени живі, аж відчуваєш, як запарі заходять у руки, мороз пропікає до кісток товариство, та воно завиграшки добирається до хати, де й стається нібито знане народне сватання. Та письменник дістає зі словесних штолень такі слова, від яких паморочиться в голові, через тіло хтось пропускає розряди грому чи електричного струму. У пам'яті постають призабуті кучугури снігу в рідному Перерові на Прикарпатті, крізь які треба було викопувати цілі тунелі, щоби добратися до школи. Як дивовижно переплітаються історія й реальність. Знову виринає знайома постать спудея Острозької академії: «...він же – для приробітку, для одежі та для харчів, – паламар-дзвонар церкви Святого Миколая», Петра Конашевича, майбутнього гетьмана Війська Запорозького, який приніс Наливайкові звістку про те, що «гетьман Криштоф Косинський пішов з Білої Церкви і йде з козаками на Волинь: по дорозі дає шляхті хльосту» і що князь Василь Острозький і брат Дем'ян наказують сотникові «спішно добиватись до Острога...»

На цій щонайвищій ноті Микола Степанович раптово обриває читання. Очі його світяться так дивовижно й заворожено, аж навіть лячно в них заглядати, бо можна ж і не повернутися. Тиша стає ще густішою, як вранішній туман пізньої осені. Мовчать усі. Мовчить і Вінграновський. І в цьому мовчанні є така символіка, що її годі й пояснити. Ніби всі ми насправді вернулися з утопленого в снігах Гусятин, пережили сватання, лизнувши по кілька келишків оковитої, а тепер гадаємо, чи насправді так було, чи нам лише приверзлося. Та хто йме віри, коли всі онімилі? А його великі очі поволі висихають. Значить, потрібно їх зволожувати. Петро бере пляшечку з горілкою і хоче щось заговорити, але його перебиває Микола Степанович:

– Ну, як я шарахнув? Та? Це ж Северин, не будь-хто. Мені ж страшенно не хотілося робити його старим. І я майже вгадав його вік. Він такий, як і я, тільки на два десятки років молодший. – Вінграновський пильно вдивляється в наші очі, неначе хоче відгадати, про що ми думаємо. – Історія наша повинна бути такою, якою ми її хочемо бачити, а не хтось інший. Ми повинні цю історію без пам'яті любити, пишатися, хоч якою страшною вона не була б. Вона ж – наша, рідна, іншої в нас ніколи не буде. То чому ж любимо її, як мачуху?!

Мені пригадалися рядки двадцятичотирирічного поета Леоніда Кисельова, коли ще він писав російською мовою: «За всю историю России ни одного хорошего царя». У нас теж гетьманів було всіляких. Але донедавна знали тільки одного «хорошого» – того, який не з власної волі запряг українців у вікові, але не вічні кайдани, «возз'єднавши» зі «старшим братом». Проте я не зронив жодного слова. Це було б занадто. Що ж коїлося в душі, годі описати. Не міг повернутися з берегів Дністра, де хоробро билосся Наливайкове військо, перепливав велетенську могутню ріку, вхопившись за Куріпоччин хвіст, а Петро Жбур відтягував мене від свого неслухняного коня. Усе могло закінчитися аж надто драматично, я міг не встигнути на чернівецький потяг, тоді шукай нічліг та все інше.

Микола Степанович ніби прочитав усе в моїх очах, раптом неждано запропонував:

– А може, ви ще не поїдете, Мирославе? То ж тільки перший розділ, читатимемо далі... На всю ніч вистачить, чи й надовше.

– Та я б охоче, Миколо Степановичу, якби не робота. Бігтиму, доки є ще можливість потрапити на потяг.

– А квиточок ви маєте?

– Ні, звичайно.

– Ну якщо не візьмете, то повертайтеся до мене. Місце для вас завжди знайдеться.

Ми тепло попрощалися. Мене просто вразила відсутність вказівного пальця на його правіці, тому вона видавалася схожою на черепашку. Це ж тому у Йвана Орлюка з довженкової кінострічки «Повість полум'яних літ» весь час рука перебандажована... Було так погідно і затишно на душі, наче її торкнулися ангели лагідними крильми, геть повимітали з неї всі негаразди й незгоди, поселивши щось світле і чисте, що супроводжуватиме мене аж до нинішнього дня. Часто замислюватимуся, а що воно таке, та відповіді не знаходитиму. Може, відшукаю її в цій книжці. Бо ж для чого й творимо, якщо не для пізнання самих себе й для розкриття найпотаємнішого?

З Наливайком я зустрівся знову аж наприкінці року, коли перша частина роману Вінграновського була надрукована в журналі «Вітчизна», а на початку наступного у двох числах – закінчення. Досі пам'ятаю, як уповільнено читав, так не хотілося мені назавше розпрощатися з великим українським героєм – одним із перших, який задекларував на своєму знамені незалежність української держави. І перше ж враження мене окрилило. Має наша література великий, геніальний твір, яким може сміливо пишатися. Не задумувався тоді, чи це історична проза, чи в ній більше міфолого-фантастичного. Та й навіщо? Куди важливіше збагнути, що український народ – це великий народ, який зміг згуртуватися й перемогти. Такі масштабні твори, як «Северин Наливайко», підносять його гідність до нечуваних висот. Міфологізуючи власну історію, ми не канонізуємо її, а оживлюємо, осучаснюємо, наближаємо до самих себе, щоби ще відданіше любити й вірити в нас самих, а не в якісь потойбічні (читай – сусідські, «братні») сили.

Трохи згодом, на одному зі спілчанських пленумів у Києві, почув дуже високу оцінку роману з уст академіка Івана Дзюби, а через чотири роки прочитав у його передмові до «Северина Наливайка» (Київ: Веселка, 1996) таке високе одкровення: «Результатом багаторічної праці Миколи Вінграновського став дивовижний твір, аналогію якому важко знайти в історичній романістиці. Це не даність історії, це магія історії, міф історії. Історія чиниться в ньому як простодушньо-вигадлива казка і водночас як алгоритм суспільних і національних сил. У технологічний ландшафт роману рельєфно вписалися різні національні стихії середньовічної Європи і Азії, та водночас картина історії у Вінграновського, сказати б, радісно-україно-центрична – при всьому незадрісному відчутті її всевітності» (с. 7). І далі, опанувавши «мистецтвом історичної панорами й хроніки, мистецтвом оперування великою масою фактичного матеріалу, мистецтвом розумування і філософствування навколо цього матеріалу» (Іван Дзюба, там же), він вдало перепускає історію через власний поетичний

світ, викристалізовує її, тобто не відтворює, а створює нову її якість, яка спроможна постати живою перед новими українськими поколіннями й емоційно впливати на них.

Досі дивує, чому в українській літературі так мало й поверхово написано про цей геніальний, наскрізь новаторський роман? Нові покоління критиків, літературознавців, як і літераторів, хибують приблизно одним і тим самим, будь-як, тільки не так, як уже писалося. А де ж собака заритий? Можливо, й на це питання знайдеться відповідь у моїй книжці. Тим паче не мене одного глибоко непокоїть сучасний модерн. Зокрема, Леонід Талалай у передмові до «Вибраних творів» Миколи Вінграновського (Київ: Дніпро, 2004) слушно наголошує: «Біда більшості наших новаторів не в тому, що вони відмовляються від традиційних форм, експериментують із синтаксисом, прагнуть створити свою поетику, а в тому, що роблять вони це все безграмотно, примітивно, не володіючи елементарними знаннями як про слово, так і про форму. Тільки б не так, як у попередників. Тільки б всупереч їм. І, звичайно ж, з оглядкою на Захід. І забувають, що будь-який молодий пагінець проростає із старої зернини» (с. 14).

Як відомо, для Вінграновського такою «старою зерниною» була творчість великого Довженка; можливо, тому й заколосилася його словотворча нива потужними новаторськими – як поетичними, так прозовими й кінематографічними – ужинками, серед яких, звичайно, окремішньою вершиною височить «Северин Наливайко». Письменник так високо підніс його, що годі комусь із сучасників навіть мріяти зрівнятися з ним, а не те що перевершити. Та розмови про це з Миколою Степановичем у мене ще попереду, бо ми тільки-но познайомилися. І знайомство це триватиме майже півтора десятка років, насичених різноманітними зустрічами, мандрівками, просто телефонними розмовами, листуванням, статтями й шкідцями у пресі, публікаціями його творів на сторінках редагованого мною «Буковинського журналу».

Зараз лише побіжно зауважу, що Вінграновський завжди виокремлював роман «Северин Наливайко» з-поміж інших своїх творів, ніби підкреслюючи, скільки енергії, духу й таланту вклав у нього. Сам же він постійно відзначався скромністю. Можна тільки здогадуватися, що стоїть за нею. Лише в найінтимніших розмовах, а ще точніше, в листах він, вочевидь, був найщирішим як з друзями, так і з самим собою. Тому зачитую з його листів до приятеля з Канади Володимира Біляїва: «Що я зараз роблю? Вже ось йде третій місяць зими, а я, як і два минулі, сиджу над «Наливайком». Більшої радості і втіхи, я тепер зрозумів, для мене не було і нема. Я завжди боявся слова, а тепер, хоч і досвід, все одно його боюся. Встаєш ранком, чи коли, і йдеш до столу, береш ручку і – страшно. Чи я один такий словобязливий, чи ще є такі, як я?.. Гадаю, що за місяців два-три я «Наливайка» міг би уже й закінчити. Пишу, правда, з перервами уже чотири роки. Але ж у мене є виправдання: романів я ніколи не писав, от через те й пишу довго і через те, мабуть, боюся». Лист датований 28 січня 1990 року, а надрукований у журналі «Кур'єр Кривбасу», № 182, січень 2005 року. До слова, закінчить твір Микола Степанович тільки через два роки, тобто 1992 року. Та справа не в цьому. Навдивовижу подібного листа надішле він мені, коли закінчить наступну й останню свою повість «Манюня», яку друкуватиму в «Буковинському журналі» тричі з великими перервами, бо так довго він писав, але в остаточному варіанті вперше саме в цьому часописі. Але про це трохи згодом.

## Опісля тризни. Чернівці

Після повернення з Чернігівщини, прекрасного знайомства з Миколою Вінграновським мене чекало велике горе. Тижнів через два, 6 червня, я похоронив батька, Ярослава Івановича. А роком раніше саме на День незалежності, після триумфального голосування у Верховній Раді, не витримало серце моєї тітки, маминої рідної сестри Ганни Василівни Варварук, яка понад два десятки років відмучилася по сибірах, працюючи в шахтах і в лісах, полишивши там свої найкращі літа молодості, не настарчивши діточок, тому ми для неї були найріднішими. Померла вона на вулиці, наздоганяючи чоловіка, щоби повідомити йому найрадіснішу в її житті звістку. Вона завжди була для нас мужньою, розважливою жінкою, котра жодної секунди не сумнівалася, що боролася за волю України не марно. Смерть її потвердила: й від радості, як це не парадоксально, люди йдуть із життя. А ще через вісім місяців після батька, 31 січня, ми поховали й матір, яка відбула майже 10 років сталінських таборів, а відтак значно більше й не менш жахливих – колгоспно-кріпацьких. Ці найболючіші втрати спустошили і так знесли мене, що братися за перо видавалося мені якимось негідним вчинком. Свідомість заповнив стан осиротіння й безповоротності, тупої й нестерпно-болючої, розуміння того, що нічого тобі в цьому світі невіддладне. Усі ми приречені на поразку в нерівній боротьбі зі смертю, особливо коли це стосується найрідніших осіб. Творчій людині найважче жити зі спустошеною душею. Там порожнечі ніколи не повинно бути, інакше що можеш повідати людям.

Але приблизно тоді ж збагнув: Бог, обдаровуючи тебе чимось одним, обов'язково забирає щось інше. Втративши батьків, я здобув можливість спілкуватися з моїм духовним наставником і, хай звучить це патетично, батьком Миколою Вінграновським. Це усвідомлення прийде трохи згодом. Без його поради, справді батьківської, зваженої, обміркованої, не приймав жодного важливого рішення. Так само і в творчості. На його прохання надсилав чи привозив читати практично все, що написав у ті часи. Щось творив і за його наполегливою порадою. Він умів мудро нав'язати свій задум і надихнути на його втілення. Та буде це згодом, коли подолаю несамовито-безпробудну прірву втрат, переповню душу свіжими почуттями й емоціями.

Похорони, відтак дев'ять, сорок днів, річниця – і все це у трикратному розмірі – завели мене в такий глухий кут, що здавалося, ніколи не візьмуся за перо. Натомість до мене прийшла проза, за яку брався ще в надто ранні літа, й уже куди серйозніше – в студентські, навіть цілу повість нашкрібав і з десятків оповідань, новел. Та все те ніколи й ніде не друкував і нікому не показував, вважаючи такими собі вправляннями, набиванням руки, виробленням навичок постійної роботи за письмовим столом. Цього разу проза мене покорила остаточно і безповоротно. Задумав одразу декілька повістей. Одна із них – «Птах самотній» – побачила світ у «Буковинському журналі» 1994 року, наступна – «Збирачі маку» – у «Сучасності», «Потопельник» під нікудишньою журнальною назвою «Над ставами» – у «Дзвоні».

В одній із телефонних розмов із моїм ще шкільним приятелем, а нині Шевченківським лауреатом, найбільшим українським поетом сучасності Василем Герасим'юком я почув від нього фразу, яка мене дуже збентежила.

– Ти хоч кийські газети вряди-годи читаєш?

– Не всі! Бо не встигаю, та й грошей на них не вистачає, – віджартувався.

– Шкода. Там в одній із них – чи то в «Киевских ведомостях», чи то в якійсь іншій газеті – про тебе Микола Степанович таке сказав, що я навіть не повірив. Але він ніколи не жартує про літературу, то негайно шукай цю газету... Не забудь подякувати Вінграновському!

Знаючи Василеву схильність до кепкування на кололітературні теми, вирішив теж відбутися жартом.

– Миколі Степановичу нічого робити, тільки про мене в російськомовних газетах говорити.

– Так ти ще й не віриш?! Ну ти даєш, та я що, пацан, аби тебе розігрувати? – традиційно закінчив Василь, коли йому вже набридало говорити про одне і те ж.

Вловивши характерну інтонацію в голосі друга, я делікатно вибачився і пішов... шукати газету. Це було зробити не так просто, бо саме того номера не було навіть в обласній науковій бібліотеці. Тоді звернувся до знайомої – в медичну, сподіваючись, що медики менше цікавляться літературою. Йі таки натрапив на неї. То було величезне інтерв'ю з Вінграновським, наприкінці якого кореспондент запитував Миколу Степановича, кого він читає з молодих і що саме. Ось там він і згадав мою повість «Збирачі маку», звернувши увагу і на форму оповіді (небіжка ніби бачить себе, як її ховають на цвинтарі божевільні, а відтак перезахоронюють у місті з різними несусвітніми пригодами), і на свіжий зміст. Така оцінка моєї другої повісті повернула мене до нормального літературного життя. Значить, читають і мене, й не будь-хто, а сам Вінграновський! Не тямлячись від щастя, телефоную Миколі Степановичу, щоби подякувати, а він з докорами: «А де це ви пропали, Мирославе?! Негоже так. Чи в Києві не буваєте, чи адресу загубили? А може, нам нема про що з вами погомоніти?»

Але до цього випадку вже була перша поїздка Вінграновського до Чернівців. Випала вона на вересень 1994 року. Василь Кузьмін, директор кінотеатру «Чернівці», колишнього приміщення синагоги, що в самісінькому центрі буковинської столиці, звернувся якось до мене, чи не міг би порадити, кого можна було б запросити на сторіччя від дня народження Олександра Довженка з показом відповідних кінострічок. Він якраз починав запроваджувати такі заходи, залучаючи до участі в них провідних українських мистців та учнівську й студентську молодь. Я тут же назвав прізвище Миколи Вінграновського, учня самого Довженка. Він трохи недовіркою ще раз мене перепитав, хто це такий, а я ще впевненіше повторив рідне мені прізвище. Ось тільки як це зробити? Сам не наважувався на такий крок, бо не відав, як відреагує Микола Степанович. Тоді порадив зробити це через голову Чернівецької обласної організації Спілки письменників України Віталія Колодія. Вони ж – земляки, з Богополя, а зараз Первомайська Миколаївської області. Мій план спрацював бездоганно. Віталій Дем'янович залучив до цієї справи ще й Михайла Ткача, поета-пісняра з Буковини, який ще на початку 1960-х уперше запросив М. Вінграновського в Чернівці. Удвох вони й приїхали цього разу.

Осінь золотилася, помаранчевіла, брунатніла пахучим листом на буках, грабах, кленах і каштанах. Сонце не скупилося на тепло. Це була справді найбуковинськіша осінь, з тонкими павутинками «бабиного літа», запашними мохастими товстоногими опеньками в лісі, тужливими качиними виспіваними на обрії. Такої пори року не можна не любити, не захоплюватися досконалістю її барв, довершеністю гармонії. Усі ці відтінки кольорів як у природі, так і в настрої Микола Степанович відчув ще на залізничному вокзалі, де ми зустрічали його з квітами й теплими обіймами. Поселили гостей у готелі «Київ» у люквівському номері з кількома кімнатами на другому поверсі. Це – для зручності. Вінграновський уже тоді скаржився на біль у нозі. А від помешкання до кінотеатру сім хвилин неквапливої ходи. Звичайно, була в розпорядженні й машина.

Директор кінотеатру так наситив програму перебування гостей виступами, зустрічами, що Микола Степанович аж пожартував:

– У вас, Василю Івановичу, капіталістична хватка. – При цьому він ще й продемонстрував її своєю правцею. – Хочете нас відеексплуатувати на всі сто відсотків. А ви ж погляньте, яка осінь за стінами вашого кінотеатру. Вона ж образиться на нас, якщо ми не відвідаємо її поза містом. І жалобу напише на нас до Верховної Ради! Аякже. То ж не маринуйте нас так безсовісно у вашій синагозі, відпустіть хоч трохи на волю. На побачення з осінню!

Виступати таки довелося аж по кілька разів на день перед кожним сеансом документальної кінострічки Вінграновського «Довженко. Щоденник. 1941—1945 роки». Я ще не бачив її. Тому дивився з великим захопленням і потрясінням. Складалося враження, що режисер фільму переживав разом із автором щоденників, йому боліло все написане Довженком. Документалістика Вінграновського була живою, динамічною, не затертою банальностями радянської кінематографії, що потихеньку перекочувала в часи незалежної України. Зрештою, хоча Довженкові щоденники уже й були опубліковані, та масово читати їх не могли. З одного боку, накладу видань не дозволяли, з іншого – читацьке коло за часи застою максимально звузилося до мінімуму. А тут кінострічка. І яка! З неї промовляв Довженко страшну правду про найжахливішу у світі війну, про нечувану трагедію українського народу, про перспективи неіснуючої держави. Почуте й побачене змушувало стрепенутися душею навіть найбайдужішого.

Перед кожним сеансом хтось із активістів клубу «Співрозмовник», що діяв при кінотеатрі, обов'язково представляв Миколу Степановича. Випадала така нагода й мені. Василь Іванович відводив на це аж 5 хвилин. Ось і спробуй хоча б штрихом розказати, хто такий Класик для отієї рухливої, як ртуть, аудиторії, котра прагне героїки, баталій, інтриг. Тільки не документалістики. Та як не парадоксально – діти завмирили перед екраном. У першу чергу, заворожував могутній голос за кадром, а належав він Вінграновському. Спокійний, виважений, видобутий аж із глибин душі, з чітким акцентуванням, він так заокруглював кожне слово, що не слухати його ти не мав права. Воно, слово, потрапляло у твою кров і, мов навіжене, гасало всіма закутками, творячи з тебе співучасника того, що творилося на екрані.

Справжній митець не може бути десь справжнім, великим, а десь – імітатором чужої величі. Півгодинна стрічка розкривала перед глядачем не тільки велич самого Довженка, але й увесь драматизм його долі. Сталін припнув його в Москві на довгі роки і не відпускав, чекав, коли той нарешті присвятить йому бодай кілька метрів кіноплівки. У знаменитому есе «Хто і що для мене незалежність України» М. Вінграновський згодом напише: «...після того як Сталін в 1944 році особисто прочитав Довженкову кіноповість «Україна в огні» і на засіданні політбюро сказав, що «Україна в огні» – антирадянська, на Довженкові було поставлено хрест. Але життя Довженкові Сталін зберіг, бо знав: Довженко – геній, а геніальний Довженко міг би створити про нього, вождя, кінофільм на віки. Довженко став в'язнем свого таланту. Він опинився на легальному засланні у Москві, замордований недовір'ям і підозрами, часто впадав у розпач» (М. Вінграновський. Вибрані твори. – К.: Дніпро, 2004. – С 776).

Микола Степанович для мене постав однаково величним як у поезії, так і в прозі та кіно. Його вміння передати душу свого героя через власне світовідчуття як Наливайка поетичного й прозового, так і Довженка чи велетів України Хмельницького, Мазепу, Сагайдачного, Данила Галицького в серіалі «Чотирнадцять столиць України», – вражає досі. Треба було безмежно любити народ і його історію, а з нею і її героїв, щоби так пристрасно й велично увіковічити їх у слові і на кіноекрані. Значить, у багатьох поглядах на життя вони були близькими чи однаковими.

Після кожного сеансу ми поверталися із залу до кабінету Василя Івановича, де вже очікували нові шанувальники. Треба було бачити, як зустрічав їх Микола Степанович, – ніби найрідніших, давно знайомих. Із багатьма подовгу спілкувався, розпитував про все на світі. Пам'ятаю, як до нас підійшли поет Борис Бунчук, критик і літературознавець Віктор Косяченко, режисер Василь Селезінка. Ці імена Вінграновському були знайомі. Та зустріч у кінотеатрі викликала багато запитань, емоцій, хвилювань. Відтак, після моїх наступних зустрічей з Миколою Степановичем він обов'язково перепитував мене про цих людей, інших знайомих йому чернівчан. Він охоче дарував свої книги з автографами, так само радісно

приймав їхні подарунки. Це був особливий ритуал. Письменник понад усе шанував подаровані книги, перечитував їх, відгукувався.

Перший, завше найважчий, день усі ми гуртом відбули на славу. Після нелегкої дороги з Києва я гадав, Микола Степанович забажає усамітнитися, щоби відпочити. Та він був ще бадьоріший, піднесеніший, ніж зранку. Продовжували спілкування з гостями прямо в кіно-театрі, де буковинські майстрині на чолі з дружиною Василя Івановича Оксаною влаштували справжнісіньку виставку кулінарних шедеврів, аж до вишуканих гуцульських і буковинських страв. Директорський кабінет ледве вміщав усіх бажаючих поспілкуватися з Вінграновським і Ткачем. Буковинську інтелігенцію представляли письменники Віталій Колодій, Борис Бунчук, Володимир Вознюк, Віктор Косяченко, професор університету Надія Бабич, режисер телебачення Василь Селезінка, педагоги, художники, просто шанувальники поетичного слова.

Чи не єдина обставина, а саме історичний матч у Лізі чемпіонів київського «Динамо» із московським «Спартакком», трішки обмежувала нас у часі. Бо Микола Степанович виявився затягим уболівальником столичної команди. Про це він мені сказав завчасно. І ми домовилися дивитися матч разом у його готельних апартаментах, при цьому не ображаючи гостинних господарів, які потрудилися на славу.

Тим часом вечірка тривала. Після кількох тостів-вітань на адресу гостей, як це заведено на Буковині, слово надали Миколі Степановичу. Він попросив, чи не можна говорити сидячи. Обвів усіх трохи примруженими під густими бровами очима, повеселішав і сказав:

– Та що це ми так усе сурйозно та сурйозно, ніби нам нема про що по-людськи поговорити. Га, Мишо? – Він звернувся до Ткача, і той зніяковіло погодився:

– Миколо, та я не проти. Нехай!

– Краще я вам розповім, але так коротко, про те, як ми працювали над картиною Довженка та його дружини Юлії Іпполітовни Солнцевої (він вимовив це ім'я з особливою урочистістю й по-російськи) «Повість полум'яних літ», в якій я грав українського солдата Івана Орлюка. До речі, фільм Юлія Іпполітовна знімала вже без Олександра Петровича, бо він 25 листопада 1956 року помер. Я встиг повчитися в нього рік після того, як він забрав мене з Київського театрального інституту в Московський кіноінститут, де читав лекції з режисури і мав учнів з усього світу, в тому числі й мене. Щонеділі він запрошував студента-земляка в гості додому, щоби трохи відгодувати. Там збиралося вишукане московське товариство, від якого можна було почути дивовижні речі. Але зараз я не про це... Так ось, Юлія Солнцева знімала кінопроби на роль Орлюка. – Микола Степанович ще більше настовбурчує брови, повільно обводить поглядом усіх присутніх, та їх ніби тут, у директорському кабінеті, й немає – всі подалися на кінопроби до Москви. – На цю роль претендувало багато тодішніх союзних кінозвїзод. А вона запитує мене: «Миколо, хто більше всіх підходить на цю роль?» Відповідаю їй: «Я, Юліє Іпполітовно!» Сказав це так твердо й переконливо, що вона повірила мені. Тоді ж зробили кінопроби. Вона затвердила мене на роль Орлюка.

Вінграновський надовго замовкає, бо пауза для нього – це теж своєрідна дія, яку він використовує для того, щоби ще більше заінтригувати слухача. Хтось же в цей час встигає вставити кілька слів: «За це й вип'ємо, Миколо Степановичу!» Він задоволено посміхається всім обличчям. Воно стає великим і красивим. Особливо віддзеркалюють радість очі, ще хвилину тому надто суворі, аж стурбовані. Метр дуже делікатно пригублює чарочку, обережно кладе її на стіл і вже лагідніше продовжує:

– То був знаменитий фільм, перший широкоформатний фільм у всьому світі. Ми поїхали з ним до Америки, і я привіз звідти золоту медаль за кращу чоловічу роль. Ось доля цієї медалі й стала декому поперек горла. Та, може, про це не треба, Мишо? Ти ж пам'ятаєш цю історію?

– Та чому ж не треба, Миколо, коли вже почав, то...

– Правильно, Мишо, або не починай, або вчасно закінчай! – Знову затяжна пауза, яка ще більше інтригує присутніх. – Я приїхав додому до мами. А в неї зуби повипадали. Мені так шкода їй стало, що я, не довго думаючи, пішов до дантиста зі своєю... медалью й пропоную: відпилай, мовляв, трішки мамі на золоті зуби, а решту – мені поверни. Він і погодився. А я зрадів, як дитина. Це ж мама із зубами буде, та ще й якими – золотими. – І Микола Степанович засяв власними зубами, ніби вся ця історія щойно трапилася. Він знову, тепер уже геть веселим поглядом, зміряв розгублене й заінтриговане товариство, а господар Василь Іванович скористався паузою й запропонував черговий тост, але не за зуби, а за... золотий вчинок великого сина. Цього разу Вінграновський підніс чарочку якось обережно й тут же продовжив, але вже без попереднього настрою:

– Ті «золоті зуби» мені ще довго згадували. Та що там згадували, навіть приїхали хлопці зовнішності, якої неможливо запам'ятати, й давай допитувати, де подів золоту медаль. Яку медаль, перепитую їх, ніби нічого не розумію. Ах ту, з Америки? Та вона ж моя, мені її вручили за Ваню Орлюка, українського солдата, який усю війну виніс на власних плечах, а ви його медалі хочете позбавити?! Наша вона з Орлюком. І точка! «Не ваша, а совєцької держави, – відповідають мені надто самовпевнено, – тому zobov'язані її повернути». Як би не так. Ач чого заманулося... Слава Богу, до маминих зубів не чіплялися. – Відчувалося, ця історія досі не те що болить, але дошкуляє йому. І він, вочевидь, не хотів продовжувати її. Я це відчув і не забарився з пропозицією:

– Миколо Степановичу, а як же футбол?

– Правильно, Мирославе! Але перший тайм ми тут посидимо, он які славненькі галушки й варенички, та й карасики як живі. А на другий – обов'язково до мене в готель рушимо. Це ж недалеко. Правда, Василю Івановичу?

Тоді я слухав цю історію заворожено, вірячи кожному слову. Згодом дізнався від дружини Олександри Іванівни, що в такий спосіб він обнародував свої фантастичні, себто придумані, сюжети, щоби згодом втілювати їх у канву художнього твору. Постало питання, чи залишати їх у моїй книжці-мандрівці, і я твердо вирішив зберегти їх. Адже і в них – великий Вінграновський, який сміливо творить і власний міф про життя в тогочасній Україні.

На початок другого тайму знаменитого матчу ми таки потрапили до готелю «Київ». Та яким було наше непомірне розчарування, коли почули рахунок. Після пропущеного нами тайму кияни ганебно програвали вдома 0:2. Хтось поквапився вимкнути телевізор. Раптом із сусідньої кімнати ввійшов Вінграновський і, ніби нічого не трапилося, виголосив свій вердикт:

– Ні, футбол ми таки будемо дивитися, бо наші виграють! Ось побачите. – Він вимовив це так упевнено, що ніхто з нас і крихти не засумнівався у нашій перемозі.

Не встигли ми всістися за стіл перед телеекраном, як у спартаківські ворота влетів перший м'яч. Ми, як діти, радісно вигукували, обнімалися, підстрибували. Та найдужче робив це... Микола Степанович. Відчувалося, що він справжній уболівальник київського «Динамо». Його обличчя цвіло перестиглим маком на півсвіту, очі палахкотіли такою радістю, якої вистачило б на всю Буковину. Руки здіймалися вгору, мов пташині крила. Мені здавалося, він зістрибне раптом з дивана і почне танцювати, забувши про свою хвору ногу. Хтось скомандував освятити гол чарочкою, як наші улюбленці відіграли й другий м'яч. Цю радість уже навіть важко описати. А коли у спартаківсько-московські ворота влетів і переможний, а за ним і четвертий гол, щоправда, незарахований, пристрасті досягли найвищої точки кипіння: ми вітали один одного, скандували, ніби на столичному стадіоні. Навіть дуже спокійні вболівальники, чернівецькі письменники Віталій Колодій та Борис Бунчук, не могли приборкати власних емоцій у вигляді дев'ятого валу. Я перепитав Вінграновського, звідки він дізнався рахунок матчу заздалегідь і вселив нам віру в перемогу, а може, й самим футболістам.



– Усе дуже просто: я дуже хотів цієї перемоги, бо вона всім нам украї потрібна саме зараз. Це ж не просто футбольна перемога, а щось значно більше й важливіше... Для всіх нас, для народу, для молодесенької держави! І хлопці мене почули. Постаралися на славу. Оце так футбол, оце так київське «Динамо». Великолепно!

Після гарячого матчу і такого ж самого його пошанування, як не парадоксально, Микола Степанович запропонував повернутися до основного – поезії. Кожен із присутніх мусив прочитати хоча б один-два вірші. Сам же він і почав, твердо і виразно, виділяючи невиразні приголосні, від чого його поезія увиразнювалася й випрозорювалася так, аж світилася в повітрі пізньої осінньої ночі:

Над Чернівцями вороняччя,  
Над Чернівцями голуби,  
І поетичним щастям плаче  
Михайла погляд голубий,  
І сміх, і шепіт серцю милий,  
Гуцулки погляд чорнокрилий,  
Як птича тінь, небесна тінь!  
Під небом зустрічі й розлуки  
Карпатських вин таємні руки  
Нам загойдали далечінь.  
І час гойдається, і гори,  
І день, і ніч, і щастя, й горе —  
Чи не гойдаємось і ми?

В зіницях просторінь безмежна,  
Як світ у птиці під крилом,  
І – качка дика обережна —  
Нога гуцулки під столом...

Я так ніколи і не випитав у Миколи Степановича, чи пам'ятає він ту гуцулку, чия обережна ніжка дикою качкою плавала під столом, та достеменно знав, хто був той Михайло з голубим поглядом від «поетичного щастя». Саме на запрошення Михайла Ткача, який наприкінці 50-х років мешкав на Буковині, і приїжджав тоді вперше Микола Вінграновський у Чернівці. Побували й у Вижниці, про що не раз згадували, коли відвідали Німчицький, Шурдинський та Сокільський перевали в буковинських Карпатах.

Далеко за північ Микола Степанович таки тихенько попросив мене провести непогамовне товариство додому, а самому повертатися, бо ж місця вистачить у його люксіському номері. Та провівши колег, не наважився більше його турбувати, чудово розуміючи, що перед тим була ніч у потязі, напружений день з кількома виступами і не менш динамічний фінал. Зрештою, й наступного дня Василь Іванович «по-капіталістичному визискував» дорогих гостей, а під вечір я таки переконав його, що варто виїхати хоч на годинку-другу на природу, яку Вінграновський обожнював, і було би несправедливо зачинити його у стінах кінотеатру й готелю.

Із часом ми таки трохи не розраховали, доки збиралися, доки всідалися в мікроавтобус, і коли виїхали за місто в бік румунського кордону, далеко виїжджати не наважилися. Минаючи Коровію, село під Чернівцями, Микола Степанович утішився незвичною географічною назвою (він ніколи й ніде байдуже не проминав жодної з них, запам'ятовував, перепитував про її походження). Приблизно після повороту в село Валя Кузьмина розгледіли у видолинку невеличкий колгоспний ставочок, як овальне дзеркальце у траві, і ми, пора-

дившись, з'їхали до нього, відмовившись добиратися до рідного Ользі Кобилянській села Димка, де вона писала свою геніальну «Землю» і де зараз знаходиться меморіальний музей. Осінні краєвиди тут особливо ваблять незвичне до них око. На пагорбах повитягувалися стрункі букові гаї. А коли оглянутися – як на долоні східна околиця Чернівців з непривітними панельними коробками-будинками, які здалека, одначе, при західному сонці виглядають святково й піднесено.

Та ранні сутінки оповивають землю такої пори швиденько. Ми ледве встигли натягати з недалекого узлісся сухого хмизу й розпалити вогнище, аби не вечеряти в темряві. Раптово потьмяніли обриси довколишніх пагорбів, ще не прихоплених осіннім багрянцем, позливалися в суцільну темну стіну дерева, коники на віддалених узвишсях. Але нашому товариству якраз розвиднилося, бо заготовіло багаття, жбурляючи в потемніле небо пригорщі веселих іскор, вилизуючи його піднебіння язикатим полум'ям. Розстеливши верітки на пагорбі побіля багаття, ми повсідалися довкола імпровізованого столу. Микола Степанович присів на перевернуте вверх дном відерце, і ми не переставали величати його гетьманом Наливайком. Він тільки вдоволено посміхався, зиркаючи на кожного з нас уважним поглядом. З усього його вигляду можна було легко прочитати і піднесений настрій, і задоволення, і таке просте, може, тому не всім доступне людське щастя. Вінграновський, як ніхто інший, умів радіти, залюблений у довколишній світ, не домагаючись чогось позахмарного, надлюдського.

Товариство хутенько розмерзлося, бо чарочка не застрягала в руках, а кружляла по колу, та й «хліба і до хліба», як любив висловлюватися Микола Степанович, не бракувало, швидше навпаки.

Вечір був лагідний і погідний. З-за чернівецького пагорба, на якому на півсвіту бовваніла скляна десятиповерхова адмінспоруда заводу «Кварц», викочував розпашілий місяць, виразно сяялися зорі. А тут, на землі, не могло вгамуватися багаття. Присвічувало й зігрівало нас за вищим розрядом. Хтось пожалкував, що не прихопили, щоби напекти, картоплі. Тоді вирішили компенсувати її піснею, яку й затягнули режисер і телевізійник Василь Селезінка на пару зі своєю дружиною Марією. «Ой, хмариться, туманиться, // Дрібні дощі йдуть, // Там молоді жовнірики // Мед-горілку п'ють. // П'ють горілку, п'ють наливку. // Їдять ягідки // Та ще й собі поглядають // На чужі жінки». Тоді ще цю пісню майже ніхто не співав. Вона заворожила нас, надто ж Миколу Степановича, який просив заспівати її ще й ще раз, прихвалюючи і слова, й мелодію. Хоча в репертуарі Селезінок, гуцула з підкарпатського села Трач на Коломийщині та його дружини-східнячки із Запоріжжя, ще було безліч гуцульських, жовнірських, стрілецьких співанок, та ця припала до душі йому найбільше.

...Нехотячи догорало багаття, даруючи небові свої останні іскри, а нам – світло й тепло, пригасала виразна пісня, ніби вони обоє влягалися спати ось тут, над забутим усіма ставком, де, либонь, і риба не водиться, бо й колгоспи уже повмирили. Та виразно витали в настоящому на ранній осені споночілому повітрі якісь ще не зрозумілі, але привабливі почуття. Бо провести кілька годин у такому вишуканому гурті, то не щодня буває. Звернув увагу на те, що Вінграновський вів себе сьогодні геть інакше, ніж учора, більше слухав, а може, просто прислухався до пахощів буковинської осені, вслухався в гортанний спів багаття, думав про щось своє чи починав жити іншим післяналивайківським життям, переповненим новими мандрами всією Україною й далеким зарубіжжям у пошуках своїх нових кіно– і літературних героїв.

## Вижниця. Перевал Німчич

Мабуть, таки раптово й несподівано, або ж я помиляюся, бо з Миколою Степановичем на ці теми розмов не мав чи й призабув, але в його мандрівне життя увійшла Манюня, невеличка конячка, подарована письменникові на одній із зустрічей у чернігівському господарстві. Оскільки в Києві її не було змоги утримувати, Вінграновський відправив її на постійне помешкання до сестри на Миколаївщину. Згодом у Манюні знайшовся синочок Орлик. Турботливий господар із радістю відвідував своїх чотириногих друзів. А ранньої осені, як сам оповідав, приїжджав туди, запрягав у придбаного воза Манюню і возив селянам зерно до млина та назад – борошно чи картоплю і буряки – з поля. Мабуть, при таких заняттях і виник у Вінграновського задум повісті «Манюня». Перші публікації ще незакінченого твору почали з'являтися у столичній пресі в середині 90-х. На сторінках «Буковинського журналу» початок твору був надрукований у 1996 році з мою коротенькою передмовою: «Третій приїзд Миколи Вінграновського до Чернівців передував його шістдесятиріччю. Він відмовив багатьом, навіть землякам з Миколаївщини, а на Буковину завітав. Осінь витрушувала з дерев останнє листя. З неба сіявся нерясний, але набридливий дощик. Бо золоті буковинські дні вже промайнули. Попереду – холоди і сніги» (Буковинський журнал. – 1996. – Ч. 3—4. – С 12).

7 листопада 1996 року Миколі Вінграновському мало виповнитися 60. Я тоді ще не знав, як він реагує на подібні дати, хоча міг би здогадатися. Коли розмовляли про це телефоном, він якось майже байдуже відмахнувся. Та коли конкретизував пропозицію, яка зводилася до того, щоби приїхати й показати чернівчанам нові документальні кінострічки з циклу «Чотирнадцять столиць України», у нього змінився тембр голосу:

– О! Над цим варто подумати... Але тоді обов'язково маємо вирватися до Вижниці. Та й щоби Василь Іванович, директор кінотеатру, не експлуатував нас так немилосердно по капіталістичному, – і посміхнувся так щиро, що я відчув його посмішку через телефонні дроти-нерви аж у Чернівцях, ніби й він десь поряд, а не через півтисячі кілометрів.

Знову – осінь, та вже припізніла, з ріденьким багрянцевим листям, яке нещадно полощуть схололі дощі, заступаючи виднокрай своїми ряними тороками від полудня до короткого вечора і з безмірної ночі до промоклого до кісточок рання. Зате чисто й ошатно, і чернівецька бруківка вилискує, як на підустві луска, що літньої гожої днини йде Прутом чи Тисою проти течії, засліплюючи любителів поспостерігати за цією прудкою річковою рибою. Хочеться вдивлятися в її смолянисто-брунатну сутність, ніби якась таємниця заприхована у вичовганих квадратиків.

Микола Степанович приїхав, налаштований на працю і, як завше, з піднесеним настроєм. У готелі майже втаємничено розповідав: пішли справи із «Чотирнадцятьма столицями...». Віднайшлися кошти на дві кінострічки про столиці Данила Галицького – Галич та Івана Мазепи – Батурина. Привіз їх показати буковинцям. Попереду – захоплююча праця над третім фільмом про Сагайдачного. Нагадав йому що 1621 року під буковинським Хотиним гетьман був смертельно поранений у битві з турками. Але битву виграв і врятував Річ Посполиту й усю досі невдячну Європу від поневолення. Через рік він помер у Києві... Запросив режисера в це стародавнє, облутане павутиною історії кількох імперій – завойовниць місто, де непогано збереглася камінна фортеця тих часів. Розповів йому, і що писалося про хотинський період у житті Сагайдачного. Та, як не парадоксально, Вінграновський без ентузіазму відгукнувся на пропозицію.

– А що я там зніматиму, в Хотині? Мертве каміння, німу зброю? Що ще? Архівний мотлох, який відлежався віками у скринях? Усе це вже було. Навіщо повторюватися? Я створю інше кіно. Ось якби там були живописні картини чи щось подібне до них... – Він зро-

бив надто довгу паузу, ніби підшукував слова, якими міг би сам себе виправдати і не відштовхувати мене з пропозиціями. – Але це дуже добре, що ви, Мирославе, нагадали мені про Хотин. Він далеко від Чернівців? Ні? Ось і поїдемо якимось, обов'язково поїдемо, і Василя Івановича візьмемо з собою. Славний чоловіча. А як кіно любить і вміє його пропагувати. Ось що головне! А в Хотин обов'язково вирвемося. Але, може, влітку чи навесні. Ви ж тим часом з'ясуєте, що там є в їхньому музеї з живопису. Це мені зараз украй важливо. – Після значно коротшої паузи майже категорично додав: – А цього разу обов'язково подамося до Вижниці, на перевал. Як, ви казали, він називається? Німчич? Великолепна назва.

Тоді ми багато говорили про геніальний кінозадум Миколи Степановича. Назнімавшись художніх фільмів, таких як «Дочка Стратіона», «Ескадра повертає на Захід», «Дума про Британку», «Тихі береги», «Климко» та багато інших, знявшись у кількох ролях, він відмовився від подальшої праці в художньому кіно, взявшись за документалістику, якою займався і раніше. Чим вона привабила його, неважко здогадатися. Він знайшов шлях до її оживлення, реанімації після радянської контрпропагандистської наруги, примітивної заідеологізованої.

У роки становлення незалежної держави годі було й шукати кращої ідеї, ніж розповісти про нашу прадавню багатющу драматичну історію мовою документального кінематографа. Чому саме чотирнадцять столиць? Про це згодом напише сам автор у невеликій книжці, що витримає кілька перевидань, буде перекладена європейськими мовами, у тому числі й румунською. З моєї легкої руки за переклад візьметься відомий румунський поет і перекладач із Чернівців Мірча Лютик. Та це буде згодом. А нині ми говоримо про геніальний задум Вінграновського. Мене, зокрема, зацікавило, де, за його переконаннями, знаходилася столиця України часів визвольних змагань 1941—1954 років, коли на два фронти із фашистами й радянськими військами воювала Українська повстанська армія під проводом Організації українських націоналістів. Він надовго замислився, вдивляючись кудись далеко, аж у сорокові роки.

– Непросте запитання. Я думав про це, але якогось остаточного висновку не дійшов, хоча мав намір знімати про ці надтрагічні події документальну стрічку. (Про це ж пише в одному із листів, згаданих вище й опублікованих у журналі «Кур'єр Кривбасу». – *М. Л.*) Але про столицю, чесно кажу, якимось не замислювався. А ви як міркуєте?

– Була столиця, Миколо Степановичу, ще й яка! Космач! Там, де наші повстанські війська дали великий справжній бій енкаведистам і перемогли їх, узявши чималу кількість карателів у полон. Саме там, у найвищих горах, влада завжди належана гуцулам, ще з часів Київської Русі та незламного Олекси Довбуша – аж до подвигів українських повстанців у середині минулого століття.

– Мабуть, доведеться додавати до мого кіносеріалу ще й вашу столицю Космач, – ніби жартома і наче й серйозно промовив Вінграновський. Та, забігаючи наперед, скажу: не зробив він цього, як і не зміг зняти, крім Сагайдачного, більше фільмів. На заваді стала, насамчас, кучмівська фінансова політика, основним гаслом якої ціле десятиліття буде безмежне безгрошів'я на все, що варте найвищого поцінування.

Василь Кузьмін придумав, а точніше, розумно запозичив з минулих часів, як заповнювати зали кінотеатрів, навіть таких великих, як «Чернівці», школярами і студентами, викладачами, просто прихильниками української культури і мистецтва. Він зі своїми бойовими соратниками з ранку до ночі їздив і ходив школами, технікумами, училищами, вузами й запрошував молодь на кіносеанси. Звичайно ж, попервах це викликало в директорів деяких навчальних закладів і спротив, і обурення, особливо коли мова заходила про кінострічки, присвячені визвольним змаганням. Вони один поперед одного галасували про «незалежність України і... свободу вибору». Він теж гучно обурювався, висловлюючись ламаною українською, а ще частіше російською, бо ж походив із глибинки Росії, мовами, особливо у

тісних колах, не соромлячись термінології з колишньої своєї професії військового. Та коли до буковинської столиці приїжджали на його запрошення такі визнані метри, як Микола Вінграновський, а після нього – й академік Іван Дзюба, шевченківські лауреати Василь Герасим'юк і Володимир Моренець, Степан Пушик, науковець і публіцист Анатолій Погрібний, письменник і кіносценарист Василь Портяк та багато-багато інших діячів як з Києва, так і з інших духовних центрів України, зали завше були вщерть переповнені від десятої години ранку до вечірніх сеансів. У Миколи Степановича це викликало бурхливе захоплення, він гордо промовляв:

– Як вам це вдається, Василю Івановичу? Я ніде не бачив нічого подібного. Та вас треба висунути на Героя України за те, що ви робите для дітей, для українського мистецтва. Дивіться, як ця дівтора сприймає наше кіно, як реагує на те, що діється на екрані. А сидить так спокійно, наче дорослий глядач.

Ці слова підливали густої оливи в палахкий вогонь ентузіазму. У кінотеатрі якнайретьельніше готувалися до приїзду справжнього друга багатьох чернівчан. Перед кіносеансами розігрувалися «щасливі місця», і володарям цих квитків автор вручав свою щойно видану у видавництві «Веселка» книгу «Северин Наливайко», яку В. Кузьмін завчасу викупував у видавництва. Найнаполегливіші отримували навіть автографи. Мені здається, Микола Степанович робив це з великим задоволенням. Його поваги до читача багатьом із нас ще треба вчитися і вчитися.

До слова, Кузьмін щоразу дуже ретельно готувався до зустрічей із письменником, продумував до деталей, де обідатимемо, кого запросимо в наше товариство. Він навчився не тільки викупувати книги гостей, а й підтримувати їх гонорарами. Вінграновський, зрозуміло, завше був у нього поза конкурсом. Тож якось Кузьмін попросив мене придумати якийсь гарний подарунок для Миколи Степановича. Я довго чухав потилицю, врешті-решт згадав, що в поета нікудишня старезна друкарська машинка. Відшукав для нього електричну, з силою-силенною автоматичних операцій. Словом, красунечка угорського походження і з такою ж симпатичною назвою – «Габрієла», в яку Вінграновський закохався з першого погляду. Він не міг натішитися нею, залюбки працював, аж поки в наше письменницьке життя не увірвалися комп'ютери. Тоді він засів за сучасну техніку і добре оволодів нею. Якось попросив мене пояснити йому одну операцію, та я ще не настільки впевнено «осідлав» електроніку. Пам'ятаю, і Ліна Костенко дивувалася, наскільки Вінграновський сучасний чоловік, як швидко загнуждав норовисту техніку.

Іншого разу Василь Іванович домовився з генеральним директором нашої «Трембіти» Стеллою Станкевич подарувати письменникові костюм. Фірма вже тоді славилася на всю Європу, ходили в них навіть українські президенти. Але як вивідати розміри? Знову ламати голову довелося мені. Цього разу без вагань зателефонував дружині Олександрі Іванівні, й вона посвятила мене в цю сімейну таємницю: здається, 56-й, третій чи четвертий зріст. Тільки попросив її не видавати нас завчасу перед Миколою Степановичем. Нехай це для нього буде несподіванкою. Сам же й пішов вибирати костюм. Приглянувся мені справжнісінький смокінг темного кольору. Скільки ж було сміху і здивування під час примірювання в готелі, коли він ліг на кремезного, міцної статури письменника, ніби й на нього був шитий. А як радів, прихвалював, прицмокував при цьому Микола Степанович.

– Та не може бути, Мирославе, щоби саме в такому ходив і наш президент! Справді? Не вірю я, бо бути такого не може. А втім, чим я гірший від президентів? Оце ж у такому смокінгу і в Організації Об'єднаних Націй не гріх виступити. Як ви вважаєте, Мирославе?

Пам'ятаю, тієї незабутньої зустрічі, коли демонструвалися «Чотирнадцять столиць України», переглядав стрічку про гетьмана Івана Мазепу поряд з її автором. Фільм мене вразив дивовижною живописністю, напруженістю дії. Голос за кадром, який належав Він-

грановському, здавалося, міг розбудити мертвого. Коли побачив на екрані портрет молодого Івана Мазепи, ледь не вигукнув на весь зал від несподіванки:

– Та це ж – молодий Байрон. Вони схожі, як дві краплі води. Миколо Степановичу, хіба ж це можливо?

– Мирославе, тихіше... А як ви здогадалися? Я справді попросив художника, щоби намалював мені молодого Мазепу. Та оскільки його портретів, як і інших, практично в нас не існувало, запропонував йому портрет молодого Байрона. Пам'ятаєте, він написав поему «Мазепа»...

– ...яку удвадцятих роках переклав буковинець Дмитро Загул, а надрукована вона українською тільки зараз, – підтримав розмову.

– Так, так. Але це було моєю великою таємницею, а ви так просто і легко розгадали її. Тепер це вже ні для кого не секрет, – чи з досадою, чи з розчаруванням промовив Микола Степанович.

– На мене можете покластися. Я буду тримати це в таємниці. Та й кінострічка настільки поглинає тебе і твою уяву, що ти безоглядно віриш режисерові, оператору й тому голосові за кадром. Дивовижний сплав у вас вийшов, у якому ні тріщинки, ні сучка. Моноліт. Я б такі фільми крутив у кожній школі й вузі, щоби дітвору прилучалася до української історії не лише через правдиві знання, а й через щирі емоції.

– Мені теж цього хотілося б, але наші педагоги ще мислять учорашнім днем. І такі зустрічі, як у вас, на жаль, нечасті. Вам пощастило, бо маєте кінофаната Василя Івановича. Його б міністром освіти. Ото розгорнувся б! – посміхнувся Микола Степанович, залишившись задоволеним усім тим, що відбувається.

## **Конец ознакомительного фрагмента.**

Текст предоставлен ООО «ЛитРес».

Прочитайте эту книгу целиком, [купив полную легальную версию](#) на ЛитРес.

Безопасно оплатить книгу можно банковской картой Visa, MasterCard, Maestro, со счета мобильного телефона, с платежного терминала, в салоне МТС или Связной, через PayPal, WebMoney, Яндекс.Деньги, QIWI Кошелек, бонусными картами или другим удобным Вам способом.